

Viltkruiden en droogbloemen in Groesbeek

Veel planten zijn nu verdord, maar volgend jaar is er weer een kans om te kijken naar viltkruiden en droogbloemen rondom Groesbeek. Dit zijn kruidachtige planten met een onopvallend, droog en viltig uiterlijk, waardoor ze een goede schutkleur hebben op de plekken waar ze voorkomen. Landelijk gezien zijn de meeste soorten zeldzaam, maar in Groesbeek zijn ze plaatselijk algemeen. Hier bespreek ik de herkenning en verspreiding van de soorten in Groesbeek, en een indruk van successie en habitusverschillen.

Herkenning

De stengels en bladeren van viltkruiden en droogbloemen zijn zacht wollig behaard, wat ze een wittige kleur geeft. Droogbloemen hebben grotere bladeren dan viltkruiden. De bladeren van viltkruiden liggen meer aangedrukt tegen de stengel en zijn spits en minder vlezig dan bij droogbloemen. Beide groepen hebben bloemen samengebondeld in hoofdjes (karakteristiek voor hun familie: de Asteraceae oftewel Composieten) en deze hoofdjes zijn enkele millimeters groot. Vaak zitten die ook weer in een groepje bij elkaar, een kluwen. De bloemhoofdjes van droogbloemen zijn op dwarsdoorsnee (half)rond, die van viltkruiden kantig. Bij droogbloemen zijn bovenin hun hoofdjes de kleurige bloemen zichtbaar, bij viltkruiden zijn deze vaak verscholen onder de omwindselbladen van het hoofdje. Soms zijn de geelwitte topjes nog wel te zien. De omwindselbladen van droogbloemen zijn kaal en vliezig, die van viltkruiden zijn wollig behaard. Bij droogbloemen klappen ze na het uitbloeien open als een sterretje, bij viltkruiden blijven ze dicht. Van beide groepen hebben de zaden vruchtpluizen, waarmee ze door de wind kunnen worden meegevoerd en verspreid.

In Groesbeek kun je rekenen op twee soorten viltkruiden: Duits viltkruid en Dwergviltkruid, en drie soorten droogbloemen: Bleekgele droogbloem, Bosdroogbloem en Moerasdroogbloem.

Duits viltkruid (*Filago vulgaris*)

Duits viltkruid heeft 15 tot 40 bloemhoofdjes in erg compacte bolvormige kluwens bijeen. De omwindselbladen hebben een spitse top. Deze dingen maken dat de bloeiwijze de vorm van een kleine kogeldistel heeft. De klu-

wens zitten vaak aan het eind van een stengel of op een vertakking in de stengel. De vaak symmetrische vertakking van de stengel bij kluwens wordt gaffelvormige vertakking genoemd. De planten kunnen al bloeien als ze 5 cm hoog zijn, maar sommige exemplaren worden 40 cm.

Dwergviltkruid (*Filago minima*)

Dwergviltkruid is ijler dan Duits viltkruid en vertakt ook gaffelvormig. De kluwens bestaan uit minder hoofdjes (± 5), en zitten ook meer verspreid langs de stengel. De hoofdjes zijn kegelvormig en stomper dan bij Duits viltkruid, omdat de omwindselbladen geen spitse punt hebben. Bloeiende planten zijn in de regel 5 tot 20 cm hoog. De lange exemplaren tref je vaak omgevallen aan.

Dwergviltkruid op de Mulderskop (foto Stijn Schreven)

Bleekgele droogbloem (*Gnaphalium luteoalbum*)

Bleekgele droogbloem heeft oranje tot gele bloemen met een typische geur, een mengmoes van droog hooi en kerrie. De hoofdjes zitten met een tiental in slordige kluwens bij elkaar. Zolang de plant nog geen bloemen heeft (de vegetatieve vorm) is het een vlezig bladrozetje. Hieruit ontspringen de bloemdragende stengels die grotendeels bladloos zijn. Uit één rozet komen soms wel 10 stengels, die 50 cm hoog kunnen worden.

Duits Viltkruid op de Zandbaan op 13 juni 2008 (foto Henny Brinkhof)

Bleekgele droogbloem bloeiend op het Hulschbroek op 20 augustus 2007 (foto Kees Schreven)

Bosdroogbloem op de Zandbaan op 9 september 2007 (foto Stijn Schreven)

Bosdroogbloem (Gnaphalium sylvaticum)
Bladeren van de Bosdroogbloem zijn aan de bovenkant nauwelijks behaard. Hierdoor ziet de plant er wat groener uit. De bloemen zijn geelwit, omwindselbladen groenbruin met brede vliezige randen. De hoofdjes zitten niet in kluwens, maar vormen een lange aar op het eind van een stengel. Planten kunnen 50 cm hoog worden en hebben ook niet-bloeiende stengels aan de voet.

Moerasdroogbloem (Gnaphalium uliginosum)

Moerasdroogbloem is met zijn 5 tot 20 cm lengte wat kleiner en breder dan de andere droogbloemen. De bloemen zijn geelwit, de omwindselbladen bruinig of gelig. De plant heeft veel horizontaal afstaande bladeren, en ook de kluwens van een tiental hoofdjes zijn omgeven door bladeren.

Verspreiding in en rond Groesbeek

In 2007 kwam de Flora van Nijmegen en Kleef uit, een boek waarin historische en huidige waarnemingen van alle plantensoorten in de regio zijn gebundeld. Dit boek vergelijkt ook het voorkomen van de soorten viltkruiden en droogbloemen van een eeuw geleden met nu. In de afgelopen vijf jaar heb ik zelf naar viltkruiden en droogbloemen gezocht in Groesbeek, vaak met mijn broer Stijn. Daarom staan hieronder wat meer details en toevoegingen over de huidige verspreiding in Groesbeek.

Vroeger

Tot vroeger in de 20ste eeuw was het Rijk van Nijmegen een bolwerk van viltkruiden en droogbloemen. Duits viltkruid en Bosdroog-

bloem waren algemener dan tegenwoordig, Bleekgele droogbloem en moerasdroogbloem waren echter zeldzamer, en Dwergviltkruid was ongeveer even talrijk. Maar naast de bovengenoemde soorten kwamen er nog drie andere viltkruidsoorten voor: Akkerviltkruid, Geel viltkruid en Spatelviltkruid. Deze zijn verdwenen uit de regio in respectievelijk 1974, 1935 en 1927. Tegenwoordig zijn in Nederland de eerste twee ernstig bedreigd en is de laatste verdwenen.

Akker-, Dwerg-, Geel en Duits viltkruid stonden destijds in heidegebieden, bouwlanden, zandige akkers, braakliggende terreinen, rogge- en korenvelden, langs wandelpaden, en op spoorwegemplacements. Spatelviltkruid stond op de Weurtse dijk en in het Oeffeltse veen.

Bleekgele droogbloem was te vinden op heide en zandige stukken langs spoorwegen. Bosdroogbloem stond in het bos, op walletjes en beschaduwde zand- en heidegronden. Moerasdroogbloem vond men in veengebieden, op kleigronden en langs de Weurtse dijk.

Tegenwoordig

Het verspreidingsgebied is wat veranderd. Ik heb nooit viltkruiden of droogbloemen op akkers of graanvelden gevonden. Ook in de Flora van Nijmegen en Kleef worden deze gebieden niet meer als huidige vindplaatsen genoemd, waarschijnlijk zijn ze te veel bemest en bespoten. In akkerranden en bermen komen nog de planten nog wel voor. Maar er zijn ook nieuwe typen vindplaatsen van de viltkruiden en droogbloemen gevonden, die hieronder per soort worden genoemd.

Duits viltkruid is nieuw gevonden op zandige stroken in een woonwijk, tussen straatstenen, en op een zandplaat langs de Waal. Met Stijn vond ik het ook in de kale berm van de Nieuwe Drulsegeweg bij het 'Bosbessenbeest'. Dwergviltkruid bevindt zich volgens de Flora tegenwoordig ook op parkeerplaatsen en fabrieksterreinen. Ook leuk om te vermelden is het nieuwe stationsterrein van Molenhoek, waar Stijn en ik dit jaar ca. 4000 exemplaren telden.

Bleekgele droogbloem staat op veel plekken, de Flora noemt die "open, droge of vochtige, soms schrale zandgrond of zandige klei", hoewel ik hem in Groesbeek alleen op droge zandige plekken tegenkwam. Bovenaan de

Moerasdroogbloem op het Spoorgat op 30 juni 2008 (foto Nel van den Berg)

Stekkenberg stond hij ook tussen stoeptegels. Bosdroogbloem werd door Stijn recent gezien op een braakliggende akker in het Zevendal. Moerasdroogbloem heeft zijn areaal uitgebreid naar de vele kleinschalige drooggevallen oevers van plassen en veel (meestal vochtige) paden en bermen. Het groeit ook tussen straatstenen, ik vond hem wederom op de Stekkenberg. En op de geplagde stukken rondom de Bruuk en De Horst is hij massaal opgekomen.

Viltkruiden en droogbloemen moeten het tegenwoordig dus hebben van, naast zandige natuurgebieden, 'vergeten' of ongebruikte gebieden. Als deze plekken maar voldoen aan de eisen van de soort. Hoewel het grondgebruik op de huidige vindplaatsen verschilt van vroeger, is het niet na te gaan of de vindplekken zelf daadwerkelijk zijn verschoven. Dit komt doordat de vroegere floristen niet heel nauwkeurig waren in hun plaatsaanduiding. Vaak werd volstaan met "bij Nijmegen".

De typen vindplaatsen zijn dus wat veranderd, maar een groot deel van het aantal exemplaren staat nog steeds op zandige stukken, heidegebieden, en braakliggende terreinen. Het aardige is dat er de afgelopen jaren op veel plekken in Groesbeek is geplagd: de voedselrijke bovenlaag werd verwijderd, en de schrale zandige gronden komen aan de oppervlakte. Hierdoor zijn er meer geschikte zandige stukken gekomen, ideaal voor pioniertjes zoals viltkruiden en droogbloemen. Deze afgravingen hebben waarschijnlijk ook de oude zaadbank van deze soorten aan het licht gebracht, waardoor het oude bolwerk van een eeuw

geleden weer deels naar boven komt. Een gelijksoortige plek is de grindafgraving Teunesen in Milsbeek, hier staat Dwerg- en Duits viltkruid. In Groesbeek gaat het om de plekken: Zandbaon, Mies, Hulschbroek, Steenbroekse hei, Leijgraaf, Slumke en Kaalbroek. Deze plaatsen en hun aantallen viltkruiden en droogbloemen worden hierna besproken. Verder zagen we Duits viltkruid tegen de zuidrand van het Reichswald ter hoogte van afgraving Teunesen, Dwergviltkruid in grote getale op de Mulderskop, Hooge Hoenderberg en Heumensoord, en Bleekgele droogbloem op omgewerkte zandgrond midden op Dekkerswald.

Successiepatronen en habitusverschillen

De afgeplagde percelen zijn erg interessante gebiedjes om naar toe te gaan, omdat de vegetatie zich door de jaren heen opbouwt vanaf een kaal stuk zand en grind. De verandering in soortensamenstelling wordt successie genoemd (letterlijk: opvolging).

Vanaf het eerste jaar na de afplaggingen, heb ik de perceeltjes af en toe bezocht, vaak samen met Stijn. We maakten dan meestal een schatting van de aantallen exemplaren van elke soort viltkruid of droogbloem. Achteraf had dit meer gestructureerd moeten gebeuren, want de reeks is incompleet. Moerasdroogbloem was vanaf het begin al zo algemeen, dat we het aantal daarvan slechts een enkele keer hebben geteld.

Van Duits viltkruid, Dwergviltkruid, Bleekgele droogbloem en Bosdroogbloem staan de maximaal getelde aantallen per jaar in de geplagde Groesbeekse percelen in de tabel op pag. 19. Hieronder worden die aantallen per gebied besproken, samen met opmerkingen over het uiterlijk (habitus) van de planten. Het is mogelijk dat er exemplaren over het hoofd zijn gezien, want met hun dunne stengeltjes en doffe kleuren zijn ze niet erg opvallend.

Zandbaon

Johan Thissen meldde hier in 2006 een grote groep van Duits viltkruid. Tot op heden is Duits viltkruid hier aanwezig, maar de populatiegrootte is duidelijk over zijn piek heen. In 2008 stonden er zo veel, dat ze een dicht perkje vormden. Het laatste jaar groeit hier weer gras doorheen. De berm is enkele jaren gemaaid en dit heeft tot gevolg dat de meeste exemplaren in die jaren een compact

Moerasdroogbloem komt massaal op in het Spoorgat nadat het eind 2007 geplagd was. Foto gemaakt op 30 juni 2008 door Nel van den Bergh.

Duits viltkruid massaal op de Zandbaan op 13 juni 2008 (foto Henny Brinkhof)

en onnatuurlijk uiterlijk krijgen. Dit is het enige geplagde perceeltje waar Bosdroogbloem is opgekomen.

Mies

Bleekgele droogbloem is op de noordoever van de plas aanwezig vanaf 2007 of eerder, maar de aantallen nemen de laatste twee jaren af. Vanaf 2010 is er een toename van Duits viltkruid. Het merendeel hiervan staat nu op de betonnen duiker over de sloot ten zuiden van de plas, terwijl de eerste exemplaren op dezelfde plek als Bleekgele droogbloem opdoken. De planten op de Mies zijn erg groot, vooral de exemplaren op de noordoever van de plas. Misschien ligt dit aan een tolereerbaar grote hoeveelheid voedingsstoffen, want de nabije kip-penshuur en de groep van tientallen wilde eenden die jaarrond aanwezig zijn, hebben misschien een bemestend effect. Maar het kan ook een reactie zijn op de schaduw waar de planten het laatste jaar in staan, doordat er boompjes opschieten.

Hulschbroek

Hier begon het in 2007 met Duits viltkruid en Bleekgele droogbloem, in 2008 kwam er ook Dwergviltkruid op. Vanaf 2009 nam Duits viltkruid in aantal af, terwijl de exemplaren zelf ook kleiner werden. Ze waren toen gemiddeld ± 5 cm groot, vaak onvertakt en snel verdorrend. Dit kan ook bij successie horen, want de samenstelling van micro-organismen verandert naarmate de vegetatie zich ontwikkelt, ten nadele van de pioniersoorten. Deze organismen (met name nematoden) zijn erg belangrijk voor bodemprocessen. Dwergviltkruid nam het

tweede jaar erg toe, en dit zijn nog steeds lange exemplaren. Bleekgele droogbloem stond er vanaf het begin erg veel. Ze nemen nog wel toe, maar dit zit hem vooral in de grote aantallen vegetatieve vormen, waarvan het merendeel op de oever van de plas staat. In deze bladrozetten worden knoppen gevormd die volgend jaar uitlopen. In de beginjaren bloeiden er veel exemplaren achter de plas tegen de prikkeldraad. Tegenwoordig is daar weinig van over, omdat het perceel op die plek vergrast.

Bleekgele droogbloem bladrozet op het Hulschbroek op 20 augustus 2008 (foto Kees Schreven)

Leijgraaf

In 2007 zag ik hier een exemplaar van Bleekgele droogbloem tegen het 'compensatiebosje' naast de Vortse brug aan de Ketelstraat. De volgende jaren kwam hij niet terug. Hooguit twee jaar later kwam er veel Duits viltkruid op dezelfde plek omhoog. Die aantallen zijn weer afgenomen, hoewel ze nu wel over een groter gebied zijn uitgespreid.

Steenbroekse hei

In 2008 kwam hier Bleekgele droogbloem op, die sindsdien enorm is toegenomen. Tegenwoordig staat er een heel veld vol ten westen van de plas. Langs de oever van de plas staan veel vegetatieve vormen. Dwergviltkruid is in 2010 of eerder opgekomen, en nam het laatste jaar ook toe.

't Slumke

Ten noorden van de plas zijn wat hoger gelegen grindstukjes. Daarop stond in 2009 Dwergviltkruid, maar van de laatste jaren is de stand onbekend.

Kaalbroek

Op de westelijke baan van het perceel, die

Perceel	Plagjaar	Plantensoort	2007	2008	2009	2010	2011
Zandbaon	2003	Duits viltkruid	320	2000	200	100	+
		Bosdroogbloem	3	+	+	10	?
Mies	2002/2003	Duits viltkruid	0	0	0	60	590
		Bleekgele droogbloem	43	54	+	11	10
Hulschbroek	2003	Duits viltkruid	81	254	133	+	21
		Dwergviltkruid	0	17	300	+	80
		Bleekgele droogbloem	378	130 +	+	+	1075
Steenbroekse hei	2007	Dwergviltkruid	?	0	+	+	250
		Bleekgele droogbloem	?	144	+	+	3500
Leijgraaf	2004	Duits viltkruid	0	?	500	+	114
		Bleekgele droogbloem	1	0	0	0	0
t Slumke	2007	Dwergviltkruid	?	?	30	?	?
Kaalbroek	2007	Dwergviltkruid	?	?	+	?	?

Aantallen waargenomen viltkruiden en droogbloemen op zeven geplagde percelen in Groesbeek.

Een + geeft aan dat de soort wel werd gevonden, maar niet geteld. Een ? betekent dat aanwezigheid onbekend is.

hoger en zandiger is, stond in 2009 Dwergviltkruid. Hoeveel er nu nog staan, is onbekend.

De aantallen en de successie zijn dus niet op elk perceel hetzelfde. Maar wat we op alle gebieden zien, is dat viltkruiden en/of droogbloemen binnen een tot vier jaar na de afgraving al aanwezig zijn. Het eerste verschijningsjaar van Duits viltkruid, Dwergviltkruid en Bleekgele droogbloem is niet op alle plekken hetzelfde (zie tabel). Het verschijningsmoment van elke soort is waarschijnlijk afhankelijk van de plek, omdat dit bepaalt welke zaden aanvankelijk in de bodem aanwezig zijn.

De volgorde waarin de drie soorten opdruken, is wel min of meer hetzelfde. Helaas is er maar één plek waar alle drie soorten voorkomen. Ik denk dat over het algemeen Bleekgele droogbloem vroeg en in grote getale opkomt, en ook talrijk blijft zolang het gebied niet vergrast of overschaduw wordt. Daarna komt Duits viltkruid, die ook talrijk kan worden, hoewel dat maar van korte duur is. Dwergviltkruid komt ook later, kan talrijk worden, en kan dit ook langer volhouden. Plekken waar Dwergviltkruid waarschijnlijk al tientallen jaren staat, zijn de Hooge Hoenderberg en Mulderskop. Die heidegebieden bestaan al lang, maar toch zijn er nog kale zandige plekken waar het plantje groeit. In 2001 schreef H.J. Degn over successie op een Deens voormalig akkerland, dat in 22 jaar vanzelf veranderde in een heidegebied. Hij vond in het 3de tot en met 7de jaar Dwergviltkruid in 1 tot 18% van zijn plotjes. Dat het daarna verdween, komt misschien

doordat er geen stukken open zand meer beschikbaar waren.

Conclusie

Het afplaggen in Groesbeek op zand- en grindbodems is gunstig voor viltkruiden en droogbloemen. De opkomende planten kiemen waarschijnlijk uit een eeuwenoude zaadbank, maar nemen na enkele jaren weer in aantal af als het gebied met andere planten (grassen) begroeid raakt. Drie verdwenen soorten viltkruiden zijn niet aangetroffen, en misschien moeten we over enkele jaren alweer afscheid nemen van de veelheid aan viltkruiden en droogbloemen op de afgeplagde percelen. Maar laten we van deze fascinerende plantjes genieten zolang ze er zijn.

Kees Schreven

Dank

Dank aan Johan Thissen, Stijn Schreven en Henny Brinkhof, die in het beginjaar meepeinsden over de determinatie van de soorten. Stijn hielp met de tellingen.

Literatuur

G.M. Dirkse, S.M.H. Hochstenbach & A.I. Reijerse (2007) Flora van Nijmegen en Kleef 1800–2006. het zevendal, Mook
R. van der Meijden (2005) Heukels' Flora van Nederland. Wolters-Noordhoff Groningen, 23e druk
H.J. Degn (2001) Succession from farmland to heathland: a case for conservation of nature and historic farming methods. Biological Conservation 97: 319–330